

Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatıratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı

1915 Armenian Van Revolt According To The Lev Nikolayevich Tolstoy's (Famous Russian Author) Daughter Aleksandra Lvovna Tolstaya's Memories

Şahin Doğan*

Özet

Bu makalede Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın kaleme aldığı hatıratındaki 1915 yılının Haziran ayının son haftasında geldiği Van şehri hakkındaki izlenimleri ve bu şehirde yaşanan Ermeni isyanına dair verdiği bilgiler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Ermeni İsyanı, Aleksandra Lvovna Tolstaya

Abstract

In this article, it was evaluated the impressions and the information given about Armenian rebellion at Van according to the Aleksandra Lvovna Tolstaya's Memories (Daughter of the famous Russian author Lev Nikolayevich Tolstoy) Where she came the last week of June in 1915.

Keywords: Van, Armenian rebellion, Aleksandra Lvovna Tolstaya

Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Van'a Gelişi

Aleksandra Lvovna Tolstaya "Benim bu notlarımın amacı siyasî olayların yazılması değildir. Bunu tarihçilere bırakalım..."¹ diyerek 1 Ağustos 1914 tarihinde başlayan I. Dünya Savaşına kendi bakış açısını açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Zira onun niyeti ona göre- beklenmedik bir anda patlak veren bu savaşta mümkünse insanlara yardım edebilmektir. Dolayısıyla kaleme aldığı hatıratında da siyasî olaylardan ziyade kendi yaşamını ve sosyal ilişkileri ön plana taşımıştı.

Aleksandra Lvovna Tolstaya 18 Haziran 1884 tarihinde Tula guberniyasında Yasnaya Polyana'da Kont Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910) ile Sofya Andreyevna'nın (1844-1919) on ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi².

Anne ve babası arasındaki ilişkilerin çok iyi olmamasından dolayı olsa gerek Aleksandra Lvovna Tolstaya çocukluğunda onlar tarafından şımartılmadı ve onunla daha çok dadılar ve ablaları ilgilendi. Kendisi çocukluğunda evde

* Okt. Dr. Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, e-mail: sahindogan@akdeniz.edu.tr

1 Aleksandra Tolstaya, *Doç*, İzd.: Vagrius, Moskva, 2001, s.223.

2 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.1.

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

mükemmel bir eğitim aldı. 16 yaşından sonra ise babası ile yakınlaşmaya başladı. Bu yaştan sonra da bütün yaşamını babasına ve onun ideallerine adadı. Babasının yazılarını temize çekme, daktilo etme vb. bütün sekretarya işlerini üzerine aldı. Bu nedenle babası yazarlık telif haklarını ona miras olarak bırakacaktır³.

Lev Tolstoy'un vefatı sırasında da yine yanında o vardı. Zira Astapov'da ölüm döşeğinde yatan Tolstoy'un yanında yedi gün geçirdi. 7 Kasım 1910 tarihinde babası vefat etti. Babasının ölümü Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın hayatını tamamen değiştirdi. Zira babasının vefatının onun yaşamı üzerindeki büyük etkisini "*O hayatta iken benim kendi yaşamım ve ilgi alanlarım yoktu. O vefat ettiğinde doldurmayı beceremediğim derin bir boşluk kaldı.*" diye yazarak belirtiyordu⁴.

1 Ağustos 1914 tarihinde Dünya savaşı çıkınca Aleksandra Lvovna Tolstaya kendi deyimiyle ellerini bağlayıp oturmaktansa bir şeyler yapmayı yeğlemişti. Zira savaş nedeniyle etrafındakiler her geçen gün azalmakta ve yalnız kalmaktaydı. İşte bu sıralarda bir gazetede Rus Kızıl Haç Derneği ile Voennoye Vedomstvo arasında yaralılara yardım konusunda çıkan anlaşmazlık hakkında bir yazıyı okuyunca kafasında kendisinin gönüllü hemşire olarak çalışabileceği fikri doğdu. Kendisinin tıp alanında da bilgisi mevcuttu. Aleksandra Tolstaya, derhal Doktor D. V. Nikitin'in yanında Zvenigorod Hastanesinde tıbbi bilgiler kursu ve pratiğini tamamladıktan sonra sınavlarını başarıyla vererek cepheye gitmek üzere hazırlıklarına başladı⁵.

Cepheye gönderilmek için Vserossiyskiy Zemskiy Soyuz'a⁶ baş vurdu ve bu kurum onu gönüllü hemşire olarak *187. Sıhhiye Treninde* görevlendirdi. Bu tren Kuzey-Batı cephesinde görev yapmaktaydı. Böylece Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın ilk görev yeri Kuzey-Batı cephesi oldu⁷.

Osmanlı Donanması'nın 29 Ekim 1914 yılında Rusya'nın Karadeniz'de bulunan limanlarına yaptığı bombardımandan hemen sonra ise Rusya, Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini derhal kesmiş ve Rus Kafkas Ordularının bir bölümüne sınıra gidilmesi ve Türk birliklerine saldırılması emri verilmişti. Bu gelişmeleri 2 Kasım 1914 yılında II. Nikola'nın manifestosu takip etti. Kafkas Cephesi'ndeki ilk çarpışmalar da 10 Kasım 1914 tarihinde başladı⁸.

Kafkas Cephesinde başlayan çarpışmaların ardından 1914 yılının sonla-

3 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.2.

4 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.2.

5 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.3.

6 Rusya'da 1864 toprak reformundan sonra oluşturulmuş olan bir yerel yönetim müessesesi olan *zemstvolar* tarafından I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hasta ve yaralılara yardım etmek için 1915 yılında kurulan bir organizasyondur. (Bkz.: "Zemstvo", Universalniy Enstklpedičeskiy Slovar, İzd.: Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya, Moskva, 2002, s. 455-456.

7 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.4.

8 Y. F. Ludşuveyt, *Turtsiya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı 1914 - 1918 gg.*, İzd.: Moskovskiy Universitet, Moskva, 1966 s. 62.

rına doğru ise Vserossiyskiy Zemskiy Soyuz Kafkas Cephesinde görev yapmak üzere 7. Öncü Sıhhiye-İşe Müfrezesi'ni kurdu. Aleksandra Lvovna Tolstaya da ikinci görev yeri olarak bu müfrezede görevlendirildi. Bu görevi gereği de Tiflis-Ağrı dağı etekleri-Çinçil Geçidi⁹ güzergâhında Anadolu'nun içlerine doğru zor bir yolu geçmek durumunda kaldı¹⁰.

20 Ocak 1915 tarihinde kardeşi Sergey'e Iğdır'dan yazdığı mektupta bu küçük yerleşim yerinin rutubetli ve kirli olduğunu ayrıca sıtma hastalığının olduğunu belirtir. Burada hastane hizmetleri çadırlarda verilmekteydi. Aleksandra Lvovna Tolstaya mektupta müfrezenin büyük bir bölümünün daha da içlere doğru hareket edeceğini ve bir Türk şehri olan Karakilise'de¹¹ kuvvetle muhtemel hastane açılacağını yazmıştı¹².

Nitekim Mart ayının başında annesine yazdığı mektupta da develerin ve otomobillerin geldiğini ve 4 gün sonra müfrezenin bir bölümünün yola çıkacağını belirtiyordu. Bu mektubundan Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Mart ayında Karakilise'ye geldiğini anlıyoruz. 17 Mart tarihinde Karakilise'den yakınlarına yazmış olduğu mektupta da onlardan 5 gün daha uzaklaştığını yani yolculuğunun 5 gün sürdüğünü bildirir: "Artık Türkiye'deyim. Sizden 5 gün daha uzaklaştım zira buraya yolculuğumuz 5 gün sürdü. Iğdır'dan Karakilise arası 150 verst... Karşılaştığımız binaların hemen hemen hepsi yıkılmış, hayvanlar tamamen yok edilmiş, yem yok, ekmecek yok, ısıtma yok, yani hiçbir şey yok..."¹³

Gerçekten de I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi koşulları açısından en kötü cephelerden biriydi. Nitekim savaş yıllarında Anadolu'da salgın hastalıklar baş göstermiş ve on binlerce insanın ölümüne neden olmuştu. Kafkas Cephesindeki olumsuz koşullar ve salgın hastalıklar konusunda zamanında önlemler alınmamış olması bu bölgede tifo, sıtma, dizanteri ve grip gibi salgın hastalıkların bir anda yayılmasına neden olmuştur. Savaşın başından 1915 yılının Temmuz ayı ortalarına kadar Erzurum bölgesinde tifüs (lekeli humma) hastalığından yaklaşık 150.000 kişi hayatını kaybetmiştir ki bu bölgede hastalıktan ölen kişilerin sayısı bazen günde 600 kişiye ulaşmıştır; tifüsten ve çarpışmalar sırasında ölen kişilerin cesetlerinin toprak altına gerektiği gibi derin bir şekilde gömülmemesi nedeniyle toplu halde gömülen bu cesetlere ait eller, kollar ve vücudun diğer kısımları dışarıda kalmış, birçok mezar çökmüş ve bozulmuştur. Toprak yüzeyinde kalan bu cesetler de salgın hastalıkların ortaya çıkması ve hızla bölgede yayılmasının nedeni olmuştur. Kafkas Cephesinde Kızıl Haç sıhhi - dezenfeksiyon birliği başkanı görevinde bulunmuş olan prof. İvan İvanoviç Şirokogorov, bölgede yaşanan salgın hastalıkların nasıl ciddi bir boyuta ulaştığını şu sözlerle ifade etmektedir: " Rus Ordusu Doğu Anadolu'da girdiği bölgeleri ele

9 Çilli Geçidi

10 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.4.

11 Ağrı

12 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.5.

13 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.5-6.

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

geçirdiği andan itibaren veba korkusu nedeniyle bütün savaş boyunca bu bölgede kalmıştır. Çünkü Rus Ordusu'nun işgal ettiği bu yerler veba hastalığının kaynağı olarak görülüyordu. Özellikle Erzurum'un alınması ile veba tehlikesi ciddi boyutlara ulaştı...¹⁴

Aleksandra Lvovna Tolstaya ve müfrezesinin Karakilise'deki çalışmalar neticesinde burada 2 hafta içerisinde 50 kişilik bir çadır hastane, hamam, eczane ve yemekhane kurulmuştu. Aleksandra Lvovna Tolstaya ve sekiz gönüllü arkadaşı da bir çadırdaki 9 kişi kalmaktaydılar¹⁵.

Bahar aylarında bölgedeki askerî hareketler artmaya başladı. Rus birlikleri Erzurum'a doğru ilerlediler. Böylelikle cephe Karakilise'den uzaklaşmaya başladı. Bu nedenle hemşirelerin işleri de gözle görülür ölçüde azaldı. Aleksandra Lvovna Tolstaya Iğdır'a geri çağırıldı. Burada kendisine küçük bir müfrezeye ile birlikte Van şehrine gitme görevi verildi. Zira burada kıyımdan mucize eseri kurtulmuş çoğunluğu yaşlı ve çocuklardan oluşan 1200¹⁶ kişi Amerikan Misyona sığınmışlardı. Bunların bakılmaya ihtiyaçları vardı. Tek Amerikalı doktor olan Mr. Yarrow bu iş için yeterli olamamış ve yardım için Iğdır Müfrezesine başvurmuştu. İşte, Aleksandra Lvovna Tolstaya adamlarını toplayarak, yanına ilaç ve yiyecek de alarak bu kişilere yardım etmek için görevlendirildi¹⁷.

Nitekim Aleksandra Lvovna Tolstaya Karakilise ve Iğdır'da bulunduğu dönemde Van'da Ermeni isyanı¹⁸ başlamış ve onların yardımıyla Van Rusların eline geçmişti:

Şehirde isyan yaşanırken, bölgeye gelen Ermeni göçmenler tarafından Rusların Van'a doğru geldikleri ve Rus birliklerinin Türkleri sıkıştırdığı haberleri ulaştırılmış ve bu duyular, Ermenileri sevince boğmuştu. Van'daki Ermeniler, artık Rusların şehirdeki zafer geçidini hayal ediyorlardı. Bu haberler Ermenilere yeni bir güç katmıştı¹⁹.

10 Mayıs günü Türk mahallelerinde dikkat çekici bir hareketlilik başla-

14 Kafkas Cephesindeki hastalıklar ve kötü koşullar hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: G. A. Melkumyan, "O Voznikovenii Çumi Na Kavkazskom Fronte Pervoy Mirovoy Voyni" Vestnik Arhivov Armenii, No:2(36) Yerevan, 1973, ss.125 - 129

15 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.6.

16 Şehrin terk edilmesinden sonra burada kalan Türklerin sayısı kaynaklarda 1500 ile 1000 arasında değişen sayılarda verilmektedir. Nitekim Aleksandra Tolstaya da hatıratında Van'a gelmeden evvel burada kalanların 1000 kişi olduğunu ancak bunlardan ancak 800 kişinin hayatta kaldığını yazar.

17 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.6.

18 Ermenilerin 1915 Van isyanı hakkında geniş bilgi için Bkz.: Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, İstanbul, 1994.; Ergünöz Akçora, "Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi", Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları Nu: 6, Ankara, 1990, s.147-169.; İhsan Sakarya vd., *Belgelerle Ermeni Sorunu*, T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, 1992, s.202-220.; *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilâl Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 167-191. Vd.

19 *Oborona Vana 7 Aprely-a 4 maya 1915 g.*, İzd.: Armyanskogo Natsionalnogo Büro, No:1, Moskva, 1917, s.43.

mişti. Türkler, ev eşyalarını alarak düzensiz gruplar hâlinde at arabaları ve yük hayvanları ile Avant'sa doğru hareket ediyorlardı. Buradan da yelkenli gemilerle başka yerlere geçiyorlardı. Van Gölü'ndeki yelkenliler insanlarla dolmuştu²⁰. Türklerin çoğunluğunu oluşturan grup ise Van Gölünün kıyısını takip ederek Güney istikametinde Bitlis'e doğru hareket ediyorlardı²¹. Van'da yaşayan Türkler şehri terk etmek zorunda kalmışlardı.

Türklerin çekildiğini fark eden ve Rus Birliklerinin Bergü Kalı'ya (Van'dan 80 km uzaklıkta) geldiğinin haberini alan Ermenilerin hepsi delicesine saldırmaya başladılar²². Cevdet Bey'in başındaki Türk birliği de gece vakti şehirden ayrılarak Hayots Dzor üzerinden Hoşab'a yöneldi. Sabah olduğunda kışlalarda ve mevzilerde sadece az sayıda Türk askeri kalmıştı. Ermeniler, bu askerlerin şehirden çıkmasına vakit bırakmadan onlara saldırarak öldürdüler. Kışlaları ise ateşe verdiler. Daha sonra kaleye ve Türk mahallelerine saldırıya geçtiler. Ancak buraları boştu ve sadece 150²³ kadar yaşlı ve çocuk bulabildiler. Bu kişileri de Amerikan Misyonerlerine teslim ettiler. Van, böylece 18- 19 Mayıs tarihinde Ermenilerin eline geçmiş oldu²⁴; şehir, artık bütünüyle Taşnaksütun Partisi'nin eline geçmişti ve Van kalesinde Taşnaksütun Partisi'nin bayrağı dalgalanıyordu²⁵.

Van'ın Ermenilerin eline geçtiğinden haberi olmayan Ararat Ermeni gönüllü birliğinin komutanı Vardan'dan 17 Mayıs akşamı Canik'ten gönderilmiş bir mektup alındı. Bu mektupta Vardan, süratli bir şekilde geldiğini ve kendisi Van'a varıncaya kadar Ermenilerin dayanmalarını bildiriyordu. Vanlı Ermeniler ise şehrin artık Ermenilerin elinde olduğunu ona bildirdiler.

19 Mayıs'da Ermeni gönüllü birliklerinden Heço'nun süvari birliği Van'a girdi. Onun ardından da Ararat gönüllü birliğinin arkada kalan gönüllüleri şehre girdiler. Vanlı Ermeniler, onları karşılamak için şehrin dışına Akrbidaş'a kadar geldiler. Heço, Vardan ve diğer Ermeni gönüllü birliklerinin reisleri Vanlı Ermeniler tarafından çok iyi bir şekilde tanınıyorlardı²⁶.

Ermeni gönüllü birliklerinin şehre gelmesinden bir gün sonra da Rus General Nikolayev tören eşliğinde Van'a girdi. Zafer kazanmış Rus Birliklerinin önünde bayram elbiseleri giyinmiş genç kızlar yürüyor ve Rus askerlerin yollarına çiçekler seriyorlardı. Aygestan'ın merkezinde ise Haç Pogots meydanında şehrin temsilcileri ve geçici yönetimden kişiler, Rus askerlerini bekliyorlardı. Meydanda dini kıyafetlerini giyinmiş, ellerinde haç ve üzerinde aziz tasvirleri olan bayraklarla din adamları; Ermeni genel karargâh üyelerinin tamamı; mın-

20 *Oborona Vana...*, s. 43.

21 *Armyane i Voyna*, No: 2-3, Nisan-Mayıs 1916.

22 *Aynı yer*

23 Aram Manukyan, 300 kişi olduğunu ifade etmektedir (*Armyane i Voyna*, No: 6, Ağustos 1916.)

24 *Oborona Vana...*, s. 44.

25 E. Ogenasyan, *Vek Borbi*, T. I., İzd. "Feniks", Münhen - Moskva, 1991.

26 *Oborona Vana...*, s.44-45.

Gazi

Akademik
Bakış

131

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

tika liderleri ve gönüllü Emeniler, askerî düzende hazır bulunuyorlardı. Aynı zamanda çok sayıda okul çocukları ve şehirdeki Avrupalıların tamamı burada toplanmışlardı²⁷.

Piskoposluk dairesi Başkanı Yeznik Vardapet, Tanrı'ya şükranlarını ileten kısa bir duadan sonra Rus birliklerinin gelişini takdis ederek General'e tuz ve ekme sundu.

Aram, General'e Rusça "Dört hafta boyunca hem sizin hem de bizim düşmanımız olan Türklere karşı dövüştük. Sizin buraya gelişinizden üç gün önce Türkler, hem şehri hem de kaleyi bize bırakarak gittiler. Şimdi ise ben bunları kahraman Rus birliklerine takdim ediyorum.

-Hoş geldiniz General !" Diyerek, Kalenin anahtarlarını General'e sundu. General Nikolayev, Aram'a teşekkür ettikten sonra Ermenilerin çarpışmalardaki başarılarını öven kısa bir konuşmanın ardından -Yaşasın Ermeniler! Yaşasın Ermenistan! Sözleriyle konuşmasını tamamladı. Bunun üzerine orada bulunan bütün Ermeniler ve Rus askerleri hep bir ağızdan -Ura! Ura!, diyerek General'e cevap verdiler²⁸.

Daha sonra Van'ı ele geçiren Rus Birliğinin komutası, Van'ın yönetimini Ermenilere vererek burada geçici bir yönetim oluşturdular. Rus Kafkas Genel Komutanlığı ise burada kurulan yönetimin, tamamen Ermenilerden oluşması, Ermeni sınır birliğinin kontrolünde olması ve tamamen Rus askerî yönetimine bağlı olması şartıyla kurulan geçici yönetimi kabul etti²⁹ ve Aram şehrin valisi olarak atandı³⁰. Ruslar tarafından Vali olarak atanan Aram, şehirde bir Ermeni yönetimi kurdu. Daha sonra ise şehirde belediye, emniyet birimleri gibi müesseseleri açtı. Bu müesseselerde sadece Ermenice kullanılmaya başlandı³¹.

İşte Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın bu gelişmelerden bir ay sonra geldiği Van'ın içinde bulunduğu durum kısaca yukarıda belirtildiği gibiydi. Şehirde bütün bu gelişmeler yaşanırken bunlara tanıklık edenler arasında Amerikalı Misyonerler de bulunmaktaydı. Nitekim Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Van'a geldiğinde de Amerikalı Misyonerler Van'da idiler. Bu misyonerlerden bazıları da kaleme aldıkları hatıratlarında Aleksandra Lvovna Tolstaya'dan bahsetmişlerdir.

1914-1915 yıllarında Van'da bulunan Amerikan gönüllü misyonerleri³² şu kişilerdi: Mrs. G. C. Raynolds; Hastane ve tıbbî çalışmalardan sorumlu Dr.

27 a.g.e., s.45; M. L. Manukoviç, *İz İstorii Natsionalno-Osvoboditelnoy Borbi Armyanskogo Narod (Geroiçeskaya Samooborona Van- Vaspurakana v 1915 g.)*, Avtoreferat, Yerevan, 1978. s.23.

28 *Oborona Vana...*, s. 45-46.

29 Manukoviç, a.g.e., s. 23.

30 *Armyanskiy Vestnik*, No: 37-38, Kasım 1916.

31 *Armyane i Voyna*, No: 2-3, Nisan-Mayıs 1916.

32 I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesinde görev yapan Amerikalı misyonerlerin teşkilatları, faaliyetleri ve amaçları hususunda Bkz.: S. M. Akopyan, *Zapadnaya Armeniya v Planah İmperialistiçeskih Derjav v Period Pervoy Mirovoy Voyni*, İzd.: Akademii Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1967, s. 133-156.

Clarence D. Ussher; hayırsever işler için dokuma (dantel) işlerinden sorumlu Mrs. Ussher; Mr. ve Mrs Ernest A. Yarrow erkek okulu ve genel işler sorumlusu; Miss Gertrude Rogers kız okul müdürü; Miss Caroline Silliman iki Ermeni ve bir anaokulu ayrıca birinci sınıf sorumlusu; Miss Elizabeth Ussher müzik bölümü sorumlusu; Miss Louise Bond İngiliz hastane sorumlusu; Miss Grisel McLaren gezici misyoner olarak görev yapmaktaydı³³.

Van Amerikan Misyonunda bulunanlardan biri olan Clarence Ussher hatıratında Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Van'a görevlendirilmesini şu şekilde anlatır: " Rus Kızıl Haçı Zemstvo müfrezeleri tarafından oldukça destekleniyordu. Bu müfrezelerin temsilcisi Kontes³⁴ Alaksandra Tolstoy'un (Ünlü romancının kızı) bize yardım etmek için istekli olacağını düşündüğünü ve Alaksandra Tolstoy'un Erzurum vilayetinde bulunan mülteciler ile ilgilendiğini ancak, onun yanına gittiğinde oraya vardıkdan sonra ihtiyaçlarımıza ilişkin bir telgraf çekersek şüphesiz onun bize geleceğini söyledi. Öyle yaptık. Kontes Haziran ayının son haftası geldi.³⁵

Clarence Ussher'in hatıratında bulunan bu bilgiler, Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Van'da görevlendirilmesini açıklık getirirken bunda daha önemlisi Kontesin hatıratında belirtilmemiş olan Van'a geliş tarihini yani 1915 yılının Haziran ayının son haftasında Van'a geldiğini öğrenmiş oluyoruz. Usser hatıratında Kontesden oldukça hoşlandıklarını, onun basit ve çalışmaktan korkmayan bir kişi olduğunu söyler. Ayrıca Kontes için sürpriz bir doğum günü partisi de vermişlerdir. Dolayısıyla Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın 31. Yaş gününü Van'da kutlamış olduğunu da bu şekilde öğrenmiş oluyoruz³⁶. Ayrıca bu sıralarda Bitlis'ten Van'a gelmiş olan Amerikalı Misyoner Grace Higley Knapp da hatıratında Aleksandra Lvovna Tolstaya hakkındaki bu bilgileri teyid eder³⁷. Onların hatıratlarında Aleksandra Lvovna hakkında verdikleri bilgiler bununla sınırlı kalmıştır. İşte Aleksandra Lvovna Tolstaya, 1915 yılının Haziran ayının son haftasında geldiği Van'da geçirdiği günleri hatıratında şu şekilde kaleme almıştır³⁸:

Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatıratında Van

"Van Şehrine:

Bir defasında temsilcimiz T. N. Polner bize geldiğinde bana yeni bir görev getirdi:

-Van'a gidiyorsunuz. Şehirde durum ağır: Çok hasta var, üç tip tifo ortalığı kırıp geçiriyor, Amerikan misyonu hastalanmış, tıbbi bakım yok, esirler için aş evi açmak gerekiyor...

33 Grace Higley Knapp, *The Mission At Van in Turkey in War Time*, Privately Printed, 1916, s.83. (Basım yeri belirtilmemiş)

34 Ünlü Rus yazanın mensup olduğu aile Rusya'da soylu bir aile olup *kont* (Rusya'da graf) unvanı sahibidirler. Bu nedenle Clarence Ussher, Aleksandra Lvovna Tolstaya'dan bahsederken kontes unvanını kullanmaktadır.

35 Clarence Ussher, Grace H. Knapp, *An American Physician in Turkey*, Boston and New York, 1917, s.292.

36 Bkz.: *a.g.e.* s.293.

37 Knapp, *a.g.e.*, s.83.

38 Tolstaya, *a.g.e.*, s.237-245.

Gazi

Akademik
Bakış

133

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

-Ne zaman gitmek gerekiyor?

-Mümkün olduğunca çabuk! Öğrencilerinizi çağırınız.

Tifo:

Yıkılmış Van şehri! Bizim buraya gelişimizden evvel burada Ermeniler ve Türkler arasında korkunç çatışmalar yaşanmış.

Türkler, Ermenilerin oturduğu ve yüksek bir dağ üzerinde bulunan Van Kalesini muhasara altına almışlar. Ermeniler, kaleyi savunurken canavarlar gibi çarpışmışlar. Kadınlar gece gündüz bombaların içini doldurmuş ve bu bombaları Türklere atmışlar. Eğer bizim öncü birliklerimiz yetişmeseydi Ermenilerin bu muhasarayı kaldırmaları mümkün olamazdı ve teslim olmak zorunda kalırlardı, zira yiyecek tükenmiş, barut ve mermi bitmişti. Her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği kanlı bir çarpışma yaşanmış. Ölenlerin cesetlerini göle atmışlar ve bu cesetler burada çürümüşler. Bu nedenle göl zehirlenmiş dolayısıyla göl suyunun kullanılmaması ve gölden çıkan balıkların yenmemesi gerekiyordu.

Türkler, hasta, kadın ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 1000 kişiyi esir bırakarak şehri terk etmişler.

Ermeniler ise, öğ almak için şehrin bütün Türk mahallelerini yakmışlar. Kerpiçten yapılmış olan evler zor yandığı için de bütün evleri ayrı ayrı tutuşturmuşlar.

Bir daire aramadan önce birkaç gün Amerikalı Misyoner Yarrow'nun evinde kaldık. Yarrow'nun evi bütün konforları olan büyük bir ev: Banyo, temiz aydınlık yatak odaları, yumuşak yataklar, büyük bir misafir odası, yemek odası. Bütün bunlar bana inanılmaz derecede muhteşem görünmüştü.

Gece beni bir şey ısırdı ve vücudum kaşındı. .... Beni ısırın şey bitlerdi.

Anlayamıyordum nasıl olurda bu kültürlü, titiz, elit Amerikalılar evlerinde bit olmasına izin veriyorlardı? Nereden?

-Savaş esirlerinin bulunduğu bütün bölge, bütün binalar, böceklerle dolu, biz bir şey yapamıyoruz. Diyerek Amerikalı Misyoner Bay Yarrow, bu durumu bana açıkladı.

Bay ve Bayan Yarrow ve onların üç çocukları - iki erkek bir kız- çok cana yakın insanlardı ve onları çok sevdim. Bizi sabırsızlıkla bekledikleri açıkça belli oluyordu. Yardıma ihtiyaçları vardı.

Misyonda çalışmış olan Doktor Rassel'i daha az tanıyordum. Doktor Rassel ve eşi, gelişimizden kısa bir süre sonra tifüse yakalandılar ve sadece Doktorun kız kardeşi kaldı.

Bizi bekleyen iş hakkında bilgi alınca çok az şeyin yapılabileceğini anladım.

İki büyük okul binası. Tamamen boş büyük odalar. Ne yatak, ne masa, ne sandalye, hiçbir şey yok!

Yerde bezlerle örtülü, kirli bedenler: Türkler. Erkekler, kadınlar, yaşlılar, gençler, çocuklar... Hepsi birlikte üst üste yığılmış bir halde.

İniltirler, sayıklamalar, küçük çocukların ağlama sesleri... Bazılarının yüzünde ben-de şüphe uyandıran lekeler. Bu lekelerde ne? Çiçek hastalığı mı?

Bize doğru kirli zayıf eller uzanıyor, kadınlar ağlıyor, Türkçe açıklamaya çalışarak bir şeyler istiyor ve yalvarıyorlardı: Hanım, Hanım!

Göz

Yaşlılar susuyorlardı. Somurtkan ve öfkeliydiler. Kafalarını kaldırıp da bize bakmadılar. Meşguldüler; gömleklerini çıkarıp, çıplak zayıf ve esmer vücutlarında bit arıyor ve tırnakları ile çatırdatarak eziyorlardı...

Cansız bir şekilde yanlara doğru sallanan kollarını garip bir şekilde sarkıtarak köşede oturan bir kadına dikkat ettim. Kadın sessiz ancak duyulur bir şekilde iniliyordu.

Benim soru dolu bakışlarıma Bay Yarrow:

-Onun kolları tersyüz edilmiş. Diyerek bir açıklama getirdi.

-Kim bunu yaptı? Niçin?

-Ermenilerle yapılan çarpışma sırasında...

-Ermeniler mi? Neden kadını böyle sakatlamışlar? Diye şaşkınlıkla sordum.

-Ben, gazetelerde Türklerin hunharca davrandıklarını, Ermenileri katlettiklerini okumuştum. Anlamıyorum...

-Bütün bunlar yaşandı. Katliam her iki taraftan.

Tabii ki, askeri harekât sırasında katliam her iki taraftan da oldu. Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlık yüzyıllardır sürmektedir. Her iki taraf da gaddarlık yaptı, ancak burada Van'da biz, Ermenilerin insanlık dışı gaddarlığını gözlemledik. Ermenilerin, kadınların göğüslerini kestiklerini, kollarını, bacaklarını tersyüz ettiklerini ve kırdıklarını söylüyorlardı. Bu insanlık dışı gaddarlığın kurbanlarını bizzat ben kendim gördüm.

Amerikalıların evinde uzun bir süre kalmak uygun değildi ve küçük bir Ermeni evine yerleştik. Bir odada öğrenciler kalıyordu. Diğer oda da ben. Aşağıya da hastabakıcı ve emir eri yerleşti.

Biz Van'a geldiğimiz zaman, esirlerin bir bölümü ölmüştü. Yaklaşık 800 kadar insan kalmıştı. Beslenme işini organize ettik, insanların ve çamaşırların yıkanması için su ısıttık. Malzemeleri askeriye alıyorduk. Ancak birçok şey bulunmuyordu. Sabun bulmak mümkün değildi. Gölden sodalı-tuzlu kum kullanıyorduk. Bu kumla çamaşırları yıkamak mümkündü. İkel bir çamaşırhane kurduk.

Bir defasında, Onisim, arkamdan soluk soluğa koşarak geldi.

-Saşa Teyze, çabuk gidelim.

-Ne oldu?

-Canlı bir Türkü gömmeye götürdüler!

Birkaç Türk çocuğu, koşar adımlarla sedyenin üzerinde cesedi binadan çıkardılar. Her gün 15-20 cesedi eski çukurlara yuvarlıyor ve toprakla üstünü gelişi güzel kapatıyorlardı.

-Bak!

İki çocuk sedyeyi getirdiler. Onları durdurduk. Yaşlı biri. Gözleri kapalı, sanki nefes almıyor, kolun biri sarkmış ve havada sallanıyor. Nabızı ölçmek için kolu tuttum ve birden bire gözler açıldı. Adam kolunu hızla geri çekti ve göğsüne koydu.

-Yaşıyor!

Yaşlı adamı barakaya geri gönderdik. Bugünden sonra da, çocuklar vefat edenleri götürdüklerinde, aralarında yaşayanlar olup olmadığını kontrol etmeye gidiyorduk. Hastabakıcısını ve Kolya'yı bu iş için görevlendirdik.

Gazisi

Akademik
Bakış

135

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

...

Doktor yoktu. Sadece bir Rus askerî doktor kaldı. Bütün diğerleri tifüse yakalandılar. Bazıları da öldüler.

Zamanla, Amerikalılar da hastalandılar. İlk önce Doktor Rassel tifüse yakalandı. Daha sonra da Bayan Yarrow ve onun eşi hastalandı.

...

Van'da sağlık personeli olarak sadece askerî doktor ve ben kalmıştık. Dinlenmeyi düşünmek dahi mümkün değildi. Uyku uyumadan ve hemen hemen yemek yemeden durup dinlenmeden çalışıyorduk.

Bay Yarrow ölüyordu. Yüzü mor, nabız hemen hemen yoktu...

Amerikalı yaşadı. Ancak, benim hasta bakıcım ve birkaç gün sonra da Kolya Kra-sovskiy tifüse yakalandı...

100-200 kadar hasta, yaralı Kürt ve Türk kadınları, mobilyasız, yataksız, yiyeceğin (Kürt ve Türk kadınları yemeği mısırdan yapıyorlardı) çok kıt olduğu eski Amerikan okullarında bakımsızlıktan öldüler. Başta tifüs olmak üzere üç tip tifo nedeniyle günde yaklaşık olarak 20 kişi ölüyordu.

Bilindiği gibi tifüs hastalığının en önemli bulaştırıcıları bitlerdir. Çarşaflarımız ve elbiselerimiz, özellikle kıvrımlı yerler bu iğrenç, uyuşuk, beyazımsı böceklerle dolu. Bunlardan kurtulmak mümkün değildi...

Ben generale gittim. General beni içeri almadı. Pencereyi açtı. "Ne istiyorsunuz, hemşire?" General benim yanıma gelmedi. Herhalde benden hastalık kapar diye korkmuştu ve benimle pencereden dışarı sarkarak konuştu.

-Ekselansları, bana 30 araba, mısır, un, koyun ... lazım.

-Ne! Bu da ne böyle? - General, dehşet içinde bana baktı. - Neden? Niçin?

Ben durumu ona şu şekilde açıkladım:

-Hasta Türk kadınlarının bulunduğu okulların durumu bir felaket. Okullar, hastalarla dolup taşıyor. Birçok tifüse yakalanmış hasta var. Ölüm çok fazla. Dağlardan akan dereler aşağıya, askerî kışlaların bulunduğu yere akıyor. Herkesi okullardan toplayıp kendi köylerine göndermek gerekiyor. Bu şekilde, sıkışıklıktan, kirden ve bitlerden hastalık kapan müfrezeysi, Müslüman kadınları, çocukları ve yaşlıları kurtaracaksınız.

-Tamam, bana düşünmem için izin verin hemşire!

Ve iki gün sonra at arabaları, koyun sürüsü ve yiyecek geldi³⁹.

...

39 Usser, Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın General Nikolayef'den bu ricasını şu şekilde anlatır: "Şehirde birkaç hemşiremiz tifüse yakalandı. Kontes Aleksandra'nın yardımcılarından bazıları da hastalandı. Kontes Aleksandra'nın kaynakları tükenme noktasına geldi ve Rusya'dan çalışmaları için daha fazla kaynak gönderileceği söylendi. O da General Nikolayef'e giderek ona Türk mültecilerin dışarı köylere gönderilmesi gerektiğini söyledi. Ben bunu ona haftalar önce yalvararak söylemiştim. General de mültecileri gönderdi." (Usser, a.g.e., s. 298-299)

Benim Van'da işim bitmişti. Burada artık yapacak bir şey kalmamıştı. Kolya Krasovskiy'i hastabakıcı ile birlikte Van'da bıraktım. Kolya iyileşmişti ancak hala çok halsizdi.

General bana gitmem için şoförle birlikte kendi otomobilini verdi..."

1915 yılının Ağustos ayında Aleksandra Lvovna Tolstaya Moskova'ya gitmek üzere izin almayı başardı ve Moskova'ya döndü. Kendisi 2 ay Moskova'da kaldığı süre içerisinde üç kez hastalandı. Hastalıklarını atlatan Aleksandra Lvovna Tolstaya yeni bir görev alarak bu kez yine Batı cephesinde çalışmaya başladı. Kendisi bu kez Zemskiy Soyuz'un çocuk yetimhanelerinin organizasyonundan sorumlu temsilcisi olarak atandı. 15 Kasım 1915 tarihinde artık Minsk'de görevine başlamıştı⁴⁰.

Van, Ermenilerin elinde 70 gün kaldı. Ermeni gönüllü birliklerinin istemelerine rağmen lojistik desteğin yetersiz olması ve cephenin düzenlenmesi için 15 Ağustos 1915 tarihinde Rus birlikleri şehirden ayrıldılar. Ermeniler de Rusların şehri terk etmesi üzerine panik içerisinde Rus birliklerinin ardından gitmeye başladılar. Bu gelişmelerin ardından Ruslar 1918 yılına kadar birkaç kez daha Van'ı ele geçirdi ve tekrar buradan çekildiler. Rus birlikleri ile birlikte bir oraya bir buraya giden Ermeniler her defasında önemli kayıplar verdiler. 1918 yılının İlkbaharında ise Ruslar artık tamamen Van'ı terk ettiler. Rusların tamamen geri çekilmesiyle beraber şehirde, başında Taşnaksütun Partisi üyesi Kostı Ambartsumyan'ın bulunduğu Ermeni yönetimi de son bulmuş oldu⁴¹.

Sonuç

Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın hatıratında Van ile ilgili kaleme aldığı bölümü okuduğumuzda bize iki kategoride değerlendirebileceğimiz bilgiler verdiğini görüyoruz. Nitekim verdiği bilgilerin bir bölümü Bay Yarrow'dan duyduğu ve Van isyanına ilişkin bilgiler diğeri ise kendisinin Van'a gelerek bizzat tanıklık ettiği Van'ın Rusların eline geçmesinden hemen sonra 1915 Haziran sonu-Temmuz ayındaki içinde bulunduğu durumdur.

Nitekim Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Bay Yarrow ile okul binalarında kalan Türkleri ziyaret ettikleri sırada kolları Ermeniler tarafından tersyüz edilmiş bir kadını görünce Bay Yarrow'un bunu Ermenilerin yaptığını söylemesi onu şaşırtmış ve "Ermeniler mi?... Ben, gazetelerde Türklerin hunharca davrandıklarını, Ermenileri katlettiklerini okumuştum. Anlamıyorum..." diyerek, şaşkınlığını dile getirmiştir. Zira buradan da anlaşılıyor ki savaş sırasında Türkler aleyhinde yapılan propagandalar yani Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği şeklindeki haberlerin taraflı olduğunu Aleksandra Lvovna Tolstaya kendi gözleriyle görmüştür. Bay Yarrow Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın bu şaşkınlığı karşısında bir açıklama gereksinimi duymuş ve şu şekilde devam etmiştir: "Bütün bunlar yaşandı. Katliam her iki taraftan. Tabii ki, askeri harekât sırasında katliam her iki taraf-

40 lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013), s.7.

41 Oganessian, a.g.e., s. 183.; Ludşuveyt, a.g.e., s. 68.

Gazi

Akademik
Bakış

137

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

tan da oldu. Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlık yüzyıllardır sürmektedir. Her iki taraf da gaddarlık yaptı, ancak burada Van'da biz, Ermenilerin insanlık dışı gaddarlığını gözlemledik. Ermenilerin, kadınların göğüslerini kestiklerini, kollarını, bacaklarını tersyüz ettiklerini ve kırdıklarını söylüyorlardı. Bu insanlık dışı gaddarlığın kurbanlarını bizzat ben kendim gördüm". Bay Yarrow'un bu açıklamalarında Ermeni olaylarının mukatele şeklinde cereyan ettiğini ileri süren tezleri desteklediğini görüyoruz. Ancak Ermeni olaylarının yaygın bir şekilde 1890'lı yıllarda başladığını göz önünde bulundurursak Ermeniler ile Türkler arasındaki düşmanlığın yüzyıllardır sürdüğünü söyleyen Yarrow'un mübalağa ettiği açıktır. Yarrow'un verdiği bilgilerde özellikle üzerinde durulması gereken ise Van'da yani kendisinin bizzat tanıklık ettiği olaylar hakkında "...ancak burada Van'da biz, Ermenilerin insanlık dışı gaddarlığını gözlemledik. Ermenilerin, kadınların göğüslerini kestiklerini, kollarını, bacaklarını tersyüz ettiklerini ve kırdıklarını söylüyorlardı. Bu insanlık dışı gaddarlığın kurbanlarını bizzat ben kendim gördüm." Demesidir. Zira Ermeni tarihçilerin tezlerinde Van 'da Ermenilerin katledildikleri ısrarla savunulmuş ve Türklerin katledilmesinden asla bahsedilmemiştir. Van'da bulunan Usser dahi Türklerin Ermenileri katlettiğini söylerken kendisiyle aynı dönemde Van'da bulunan Yarrow'un bu sözleri onun da ne kadar yanlı bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Ermenilerin bu bölgede yaptıkları gaddarlıklar kayıtlara geçmiş olup bu gaddarlıklar inanılmaz derecede - Yarrow'un söylediği gibi- "insanlık dışı" bir hal almıştır⁴².

Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Van isyanına dair verdiği bilgileri hatıratından kimden öğrendiğini anlayamıyoruz. Ancak kuvvetle ihtimal kendisine Van'da yaşananlar hakkındaki bilgileri Amerikalı misyonerler anlatmışlardır. Ancak şu bir gerçek ki Aleksandra Lvovna'nın hatıratında anlatılanların büyük bir bölümü tarihî gerçekler ile uyuşmaktadır: "*Türkler, Ermenilerin oturduğu ve*

42 Van'da yaşananlarla ilgili bir görgü tanığının (Abdullah oğlu Mehmet Reşid 1900 Van doğumlu) anlattıkları Yarrow'un verdiği bilgileri teyid ediyor: "...Bizler de mazgallar kurmak suretiyle onlar ile harp ettik. Ancak bu, Rusların üç kol halinde Van'a doğru geldiğini duyuncaya kadar devam etti. Bunun üzerine Van'ı boşaltmak üzere harekete geçtiler. Pek çoğu da kayıklar ile veya karayolu ile Van'ı boşaltmak üzere emir verdiler. Artık hâli-vakti iyi olanlar gemiler ile şehri terk ettiler. 10 gemi dolu gitti. Bu 10 gemiden 3 tanesi kurtuldu. Gemiciler de Ermeni olduğu için bu gemileri yolda adaya çekmişler. Adada bunların fedailerini var. Bunlar bütün Türkleri imha etmişler. İşte sadece 3 gemi bu katliamdan kurtulmuş. Van'da ise, sähipsizler, kimsesizler, harpte kocası şehit düşenler, ne hayvan, ne de bir vasita bulamayanlar kalmıştı. Bunların pek çoğu Ruslar geldikten sonra da Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Sağ kalanlara olmadık şeyler yapmışlardır. Pek çok kadın esir olarak götürülmüştür. Bu esirlerden daha sonra 30 kadın Diyarbakır'da bize katıldılar. Onlar anlatıyordu. Yapmadıkları bir şey kalmamış. Zaten erkeklerin hepsini öldürmüşler, bir kısmını çeşitli işkenceler (kulaklarını kesmek, burunlarını kesmek, sakallarına pislik sürmek, v.s.) ile öldürmüşler. Kadınların bir kısmını kirletmek, kazıklamak, akla-hayale gelmeyen işkenceler ile öldürmek suretiyle yok etmişlerdir... Hamile kadınların karnına süngü batırıyorlardı. Çocukları süngü ile takip "alın bunları götürün kebab yapın" diyorlardı..." Akçora, a.g.m.; Bölgedeki Ermeni katliamları için bkz.: *Belgelerle Ermeni Sorunu...*, Ermeni Komitelerinin Amaçları...; *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.; Erdal İlter, *Ermeni ve Rus Mezalimi (1914-1916)*, Ankara, 1999.; Azmi Süslü vd., *Armenian Massacres In Van, Bitlis, Muş, And Kars Interview With Witnesses*, Ankara, 1999. Vd.

yüksek bir dağ üzerinde bulunan Van Kalesini muhasara altına almışlar. Ermeniler, kaleyi savunurken canavarlar gibi çarpışmışlar. Kadınlar gece gündüz bombaların içini doldurmuş ve bu bombaları Türklere atmışlar. Eğer bizim öncü birliklerimiz yetişmeseydi Ermenilerin bu muhasarayı kaldırmaları mümkün olamazdı ve teslim olmak zorunda kalırlardı, zira yiyecek tükenmiş, barut ve mermi bitmişti. Her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği kanlı bir çarpışma yaşanmış... Türkler, hasta, kadın ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 1000 kişiyi esir bırakarak şehri terk etmişler. Ermeniler ise, öç almak için şehrin bütün Türk mahallelerini yakmışlar. Kerpiçten yapılmış olan evler zor yandığı için de bütün evleri ayrı ayrı tutuşturmuşlar.”

Aleksandra Lvovna'nın Van'ın Rusların eline geçmesinden hemen sonra 1915 Haziran sonu-Temmuz ayındaki içinde bulunduğu durum hakkında verdiği bilgilere bakıldığında ise durum içler acısıdır. Onun “Yıkılmış Van şehri!” sözü bu durumu çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Zira yine Aleksandra Lvovna'nın verdiği bilgilere baktığımızda Van'da geride kalan Türklerin insanlık dışı koşullarda yaşadıklarını görüyoruz. Zira bu kimseler iki büyük okul binasında tamamen boş büyük odalarda yatak olmadan yerlerde üstleri bezlerle örtülü erkekler, kadınlar, yaşlılar, gençler, çocuklar ayırt edilmeden hepsi birlikte üst üste yığılmış bir halde idiler. Ayrıca birçoğu tifüs'e yakalanmışlardı. Ölüm oranı çok fazla idi. 100-200 kadar hasta kadın yataksız, yiyeceğin çok kıt olduğu eski Amerikan okullarında bakımsızlıktan ölmüşlerdi. Hastalıklar nedeniyle günde yaklaşık olarak 20 kişi ölüyordu. Çocuklar her gün 15-20 cesedi eski çukurlara yuvarlıyor ve toprakla üstünü gelişi güzel kapatıyorlardı.

Kaynaklar

AKÇORA, Ergünöz, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), İstanbul, 1994.

“Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi”, Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları Nu: 6, Ankara, 1990, s.147-169.

AKOPYAN, S. M., Zapadnaya Armeniya v Planah İmperialistiçeskih Derjav v Period Pervoy Mirovoy Voyni, İzd.: Akademii Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1967.

Armyane i Voyna, No: 2-3, Nisan-Mayıs 1916.

Armyane i Voyna, No: 6, Ağustos 1916

Armyanskiy Vestnik, No: 37-38, Kasım 1916.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918),Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilâl Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

İLTER, Erdal, Ermeni ve Rus Mezalimi (1914-1916), Ankara, 1999.

Gazi

Akademik
Bakış

139

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013

KNAPP, Grace Higley, The Mission At Van in Turkey in War Time, Privately Printed, 1916. (Basım yeri belirtilmemiş)

lida.deil.ru/marina/tolst.doc (14.03.2013).

LUDŞUVEYT, Y. F., Turtsiya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı 1914 - 1918 gg., İzd.: Moskovskiy Universitet, Moskva, 1966.

MELKUMYAN, G. A., "O Vozniknovenii Çımı Na Kavkazskom Fronte Pervoy Mirovoy Voynı" Vestnik Arhivov Armenii, No:2(36) Yerevan, 1973, ss.125 - 129.

MANUKOVIÇ, M. L., İz İstorii Natsionalno- Osvoboditelnoy Borbı Armyanskogo Naroda (Geroiçeskaya Samooborona Van- Vaspurakana v 1915 g.), Avtoreferat, Yerevan, 1978.

Oborona Vana 7 Aprelya-4 maya 1915 g., İzd.: Armyanskogo Natsionalnogo Büro, No:1, Moskva, 1917.

OGANESYAN, E., Vek Borbı, T. I., İzd. " Feniks", Münhen - Moskva, 1991.

SAKARYA, İhsan vd., Belgelerle Ermeni Sorunu, T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, Ankara, 1992.

SÜSLÜ, Azmi vd., Armenian Massacres In Van, Bitlis, Muş, And Kars Interwiev With Witnesses, Ankara, 1999.

TOLSTAYA, Aleksandra, Doç, İzd.: Vagrius, Moskva, 2001.

USSHER, Clarence, KNAPP, Grace H, An American Physician in Turkey, Boston and New York, 1917.

"Zemstvo" Universalny Enstklpediçeskiy Slovar, İzd.: Bolşaya Rossiskaya Enstklpediya, Moskva, 2002.

Gazı

Akademik
Bakış

140

Cilt 7 Sayı 13
Kış 2013